

Filosofie jednoho Pražana aneb o myšlení z exilu

Momenty vyhnanství v životě a díle Viléma Flussera

Klára Židková —

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno
264011@mail.muni.cz

„Asi jako je bez kořenů květina, když ji utrhneme, abychom ji dali do vázy. Květiny na stole, u kterého snídáme, jsou příklady absurdního života. Kdyby se někdo pokusil vžít do takových květin, pocítil by s nimi, jak touží vyhnat kořeny a zapustit je do nějaké půdy.“¹

V případě pražského rodáka Viléma Flussera (1920–1991) se lze setkat s přízvisky „brazilský“, „německý“, „český“, i „židovský“ filosof. Geografická nezaotčenost a polyglotismus se otiskly do filosofického myšlení autora, od jehož narození letos dvanáctého května uplynulo pětadevadesát let. Zatímco zahraniční recepce Flusserova rozměrného filosofického a publicistického díla je poměrně rozsáhlá a snaží se systematicky pokrýt všechny roviny – od biografických reálií přes Flusserovo pojetí jazyka a komunikace až po jeho úvahy o aparátech a technických obrazech –, analýza Flusserova díla v českém prostředí je spíše útržkovitá a většinou se soustředí hlavně na Flusserovy úvahy o fotografii a technických obrazech v kontextu nových médií.

Vilém Flusser má v „kánonu české filosofie“ pozici okrajové exotické postavy, jejíž svéráznost, literárně originálnost, leč mnohdy nekonzistentní a diskutabilní dílo se utvářelo až v exilu, do něž Flusser uprchl nejprve před nacismem a později kvůli poválečnému spuštění železné opony mezi západním a východním blokem. Pocit exulanta, outsidera, toho, kdo stojí mimo, je motiv, který se prolíná celým Flusserovým dílem. Cílem této stati je představit ty stránky Flusserova života a myšlení, v nichž se objevuje motiv exilu a v nichž filosof i ve volnějším smyslu nálepku „exilový autor“ naplňuje. Stať se zaměřuje na tři roviny Flusserova exulantství – na jeho život v exilu a to, co mu přecházelo a následovalo, na autorovu rezignaci na pravidla a zavede-

1 Flusser, V., *Bezdedno. Filosofická autobiografie*. Přel. B. a J. Kosekovi. Praha, Hynek 1998, s. 9.

nou metodologii akademického prostředí a na jeho útěk do neuspořádaného, chaotického světa, v němž nelze nalézt jednotný řád a přijmout žádný objektivně platný systém výchozích premis. V průběhu stati se také ukáže, že vedle filosofova celoživotního pocitu exulanta a člověka, který nikam nepatří, nelze opomíjet ani vlivy, které mělo na Flusserovo myšlení pražské intelektuální prostředí dvacátých a třicátých let minulého století.

I

Přístupovat k autorovi skrze jeho životní osudy se mnohdy považuje za zkratkovitou či zkreslující cestu k jeho dílu a myšlení. Zdá se však, že to tak zcela neplatí právě v případě Viléma Flussera. Na úzkou souvislost Flusserova myšlení s jeho osudy upozorňují ve svých pracích i někteří Flusserovi interpreti (například Andreas Ströhl² nebo Silvia Wagnermaierová³). Sám Flusser nabízí jako klíč ke svým myšlenkám místo, kde se narodil, a to, co v životě prožil a s kým se setkal. Nejlépe to dokládá jeho kniha *Bezedno. Filosofická autobiografie*,⁴ v níž paralelně líčí svou životní cestu i svůj myšlenkový vývoj. V jednotlivých eseích zde teoretik ve vzájemné souvislosti popisuje svá rozličná existenční i myšlenková rozpoložení. Jisté nebezpečí ovšem představuje to, že při pohledu do vlastní minulosti člověk po mnoha letech může podlehnout nostalgii, vzpomínkovému optimismu či ryze subjektivnímu hodnocení historických událostí. Může se též objevit pochybnost, zda Flusser své vidění minulosti nepřizpůsobil právě svým filosofickým stanoviskům. Nicméně nezávisle na sobě narazíme ve Flusserových textech na zmínky a odkazy, které dokládají, že zážitky a četná setkání s konkrétními lidmi měly na jeho filosofii skutečný vliv,⁵ a proto jde v případě Flussera při hledání sou-

2 Viz Ströhl, A., *Vilém Flusser (1920–1991): Phänomenologie der Kommunikation*. Köln, Böhlau Verlag 2013, s. 17.

3 Viz Wagnermaier, S., *Biografie I. Bodenlos 1920–1940*. In: Flusser, V., *Absolute Vilém Flusser*. Freiburg, Orange-Press 2009, s. 24.

4 Viz Flusser, V., *Bezedno. Filosofická autobiografie*, c.d. Německý originál *Bodenlos: eine philosophische Autobiographie* vyšel poprvé v roce 1992 (Düsseldorf, Bollman). Kniha je složená z několika esejistických vzpomínkových statí. Většina z nich vznikla v letech 1973 a 1974 v jižní Francii po Flusserově návratu z Brazílie do Evropy. Poslední tři eseje vznikly na začátku devadesátých let dvacátého století na základě autorových dojmů z návratu do rodné Prahy.

5 Přímou v *Bezednu* Flusser popisuje svá setkání a vzájemné ovlivňování s brazilskými intelektuály, jako byli například Milton Vargas, Vincente Ferreira da Silva, Samson Flexor či Mira Schendelová a mnozí další. Flusser vzpomíná, že na terase jejich brazilského domu se odehrávala pravidelná diskusní setkání jeho intelektuálních přátel i pozdějších studentů. Viz Flusser, V., *Bezedno. Filosofická autobiografie*, c.d., s. 77–160. Flusserovu teorii fotografie naopak v roce 1981 zásadně ovlivnilo seznámení s německým fotografem, teoretikem a Flusserovým pozdějším vydavatelem Andreasem Müllerem-Pohlem. Na úvod knihy *Do universa technických obrazů* Flusser zmiňuje, že bez Andrease Müllera-Pohla by kniha buď nebyla napsána vůbec, anebo by vypadala naprosto jinak. Viz Flusser, V., *Do universa technických obrazů*. Přel. J. Fiala. Praha, OSVU 2001,

vislostí mezi jeho životními zážitky a filosofickými myšlenkami o opodstatněnou cestu.

Vilém Flusser se narodil 12. května 1920 v Praze jako první dítě do židovské intelektuální rodiny. Jeho otec Gustav Flusser studoval ve Vídni a Praze matematiku, fyziku a filosofii. Vyučoval na Karlově univerzitě, v roce 1928 se stal ředitelem německé obchodní akademie. Stýkal se například s Franzem Kafkou a Maxem Brodem. Flusserova matka Melitta, rozená Baschová, pocházela ze starého rodu, který byl v devatenáctém století povýšen do šlechtického stavu.⁶ Vilém Flusser od narození vyrůstal v dvojjazyčném česko-německém intelektuálním prostředí. V *Bezednu* píše, že pro něj bylo přirozené mít dva mateřské jazyky, český a německý, a bezděčně přecházet z jednoho myšlenkového světa do druhého. Právě toto plodné pnutí mezi jednotlivými kulturami hodnotí Flusser jako základ klimatu tehdejší Prahy, které nenaopravitelně zničil příchod nacistů a po něm nástup stalinismu.⁷

„Sum civis pragensis.“ Jako každé z těchto mála vyznamenaných měst vtiskuje Praha svým občanům pečeť, kterou už nikdy nedokážou zapřít [...] Na Praze je přitom charakteristické, že její osobitost překonává všechny nacionální, náboženské a sociální rozdíly. Ať je člověk Čech, Němec nebo Žid, ať je katolík, protestant nebo marxista, měšťan nebo proletář, vždy je především Pražan [...] Praha to je existenciální klima (nebo jím přinejmenším byla do vpádu nacistů), a všechno společenské rozvrstvení se všemi napětími se rozvíjí právě v tomto klimatu [...] Osobitý, byť snad nikoliv tak charakteristický pro Prahu, byl problém vlastní identity. Rozumí se, že člověk byl Pražan, o tom nebylo pochyb. To je půda, z níž vyrůstaly všechny ostatní otázky. Ale byl jako Pražan Čechem, Němcem nebo Židem? Směl vůbec klást dimenzi židovství na stejnou úroveň s oběma ostatními? Musel se rozhodnout mezi těmito alternativami, nebo byly už nějak dány? Ovšemže nebyl Čechem či Němcem v tom smyslu, v jakém jím byl moravský nebo saský sedlák, ale také nebyl Židem v tom smyslu, v jakém jím byli obyvatelé nějakého polského městečka nebo Frankfurtu. Říkal sice, že je „asimilovaný“, nevěděl však přesně v čem, neboť to, že byl Pražanem, nebyla asimilace. Pražanem přece byl v jádru své existence.“⁸

Už v tomto Flusserově vnímání vlastní identity, vlastního dětství a dospívání v rodném městě můžeme vidět zárodky jeho přístupu ke skutečnosti, již vnímá jako vzájemnou koexistenci dílčích struktur, řádů či jazyků, jež si

s. 5. A například Flusserova publikace *Vampyroteuthis infernalis* z roku 1987 vzešla ze spolupráce s umělcem a biologem Louisem Becem. Viz Flusser, V. – Bec, L., *Vampyroteuthis infernalis*. Göttingen, Immatrix Publications 1987.

6 Viz Wagnermaier, S., *Biografie I. Bodenlos 1920–1940*, c.d., s. 26.

7 Viz Flusser, V., *Bezedno. Filosofická autobiografie*, c.d., s. 13-15.

8 Tamtéž, s. 12 a 14.

každý sám za sebe osobuje nárok být tou jedinou pravou skutečností. Právě Flusserův popis předválečné Prahy však může vzbuzovat pochybnosti: Nejde snad o idealizovaný pohled na tehdejší národnostní koexistenci, jež sepsal intelektuál z velice dobře zajištěné a vážené pražské rodiny? Patrně tomu tak není. Vždyť např. také Max Brod ve svých vzpomínkách zmiňuje fakt, že v posledních letech první republiky panovalo mezi tehdejšími intelektuály tolerantní naladění a zvláště v pražském prostředí docházelo spíše k pronikání a vzájemnému obohacování národnostních a kulturních vlivů než k národnostním pŕtkám, charakteristickým pro tehdejší starší generace.⁹

Flusser nejprve navštŕvoval českou obecnou školu, poté německé gymnázium. V roce 1938 se zapsal na právnickou fakultu Univerzity Karlovy a absolvoval jeden semestr filosofie. Filosofické podněty (Pražský lingvistický kroužek, Kafku, experimentální divadlo, fenomenologii, Einsteinovy přednášky na univerzitě, psychoanalytické pokusy, pražskou přednášku Martina Bubera...) dle svých vzpomínek vstřebával jako syn židovských intelektuálů s naprostou samozřejmostí celé mláďi a až s odstupem času pochopil, že šlo o privilegium.¹⁰

Po obsazení Prahy nacisty emigroval Flusser se svou budoucí ženou Edith a její rodinou v březnu 1939 do Anglie, odkud v srpnu 1940 kvůli obavám z nacistické invaze do Velké Británie přesídlili do jihoamerické Brazílie. Flusserova otce Němci v červnu 1940 zavraždili v Buchenwaldu, jeho prarodiče, matka a sestra zahynuli v Osvětími.¹¹ Nucená emigrace z pražského domova a ztráta kulturního středobodu nebyly pro Flussera dle jeho autobiografie výzvou, aby znovu zakořenil v brazilském prostředí a kultuře, ale naopak podnítily radikalizaci jeho způsobu filosofování, jenž bude později osvětlen v další části textu: „Už nikdy se člověk nedokázal osvobodit od onoho naprosto nerozumného, ale situaci odpovídajícího přesvědčení, že měl vlastně zahynout v plynových komorách, že od té doby vedl nepředvídatelný život, že útekem sám vytrhl své kořeny, aby se vrhl do zejícího bezedna nesmyslnosti [...] Brazílie se mu nestala výzvou, aby znovu zakořenil, nýbrž byla místem, odkud mohl jakoby z Marsu shlížet na všechno to směšné, odporné, ale i zajímavé pseudodění [...] Byla to atmosféra, v níž začal plánovat svou životní cestu bezedností, tedy spořádaně létat nad propastí.“¹²

V lednu 1941 se Flusser oženil s Edith Barthovou. Z Rio de Janeira přesídlili do São Paula. Prvních dvacet let Flusserova života v Brazílii se dělilo mezi obživu a samostudium. Přes den jej zaměstnávala práce obchodníka, od roku

9 Viz Brod, M., *Pražský kruh*. Přel. I. Vízdalová. Praha, Akropolis 1993.

10 Viz Flusser, V., *Bezedno. Filosofická autobiografie*, c.d., s. 13.

11 Viz Wagnermaier, S., *Biografie I. Bodenlos 1920–1940*, c.d., s. 28–29.

12 Flusser, V., *Bezedno. Filosofická autobiografie*, c.d., s. 24 a 39.

1959 práce ředitele továrny na výrobu rozhlasových přijímačů a tranzistorů Stabivolt, po večerech se sám vracel ke studiu filosofie, které v Praze přerušil. Postupně navázal kontakty s brazilskými intelektuály. V roce 1958 dokončil první ucelený rukopis *Die Geschichte des Teufels*.¹³ Na přelomu padesátých a šedesátých let začal publikovat v portugalské deníky. Od roku 1961 zahájil pravidelnou spolupráci se *sãopaulskými* deníky. Na jejich stránkách lze nalézt první náčrty Flusserova pojetí jazyka a komunikace. V roce 1962 se stal členem Brazílského filosofického institutu, na stránkách jehož časopisu otiskl velké množství esejí. V roce 1963 vydal v portugalské svou první knižní publikaci *Língua e Realidade*,¹⁴ silně inspirovanou Ludwigem Wittgensteinem. I když Flusser nikdy oficiálně nedokončil vysokoškolské vzdělání, byl na základě přijetí této knihy a principu „notorio saber“ přijat jako vyučující na místních univerzitách. Přednášel zejména o teorii komunikace a teorii vědy. U posluchačů svých přednášek si získal velkou popularitu, kterou dále navyšovaly také jeho četné publicistické články.¹⁵

Po vojenském puči v roce 1964 a nástupu vojenské diktatury se Brazílie pro Flussera stávala stále problematičtějším místem k životu. Jeho akademické působení bylo omezováno a cenzurováno. Proto se v roce 1972 i s rodinou definitivně vrátil do Evropy, k čemuž využil svých kontaktů, které jako hostující přednášející navázal v Evropě v předcházejících letech.¹⁶ Flusserovi se nakonec usadili v provensálském Robionu v jižní Francii. Po návratu do Evropy, v druhém exilu, začala další plodná etapa Flusserovy tvorby. Hodně psal a zároveň pronesl obrovské množství přednášek v západní Evropě i ve Spojených státech. Velký publicistický úspěch, zejména v Německu, mu však přinesla až jeho první německy publikovaná kniha – esej *Für eine Philosophie der Fotografie*.¹⁷ Tato útlá kniha patří dodnes k Flusserovým nejznámějším dílům.

Po konci vojenské diktatury v Brazílii i pádu železné opony v Evropě se Flusser natrvalo nevrátil ani do São Paula, ani do rodné Prahy. Zůstal usazen

13 Titul vyšel nakonec nejprve v portugalské v roce 1965 jako *A história do Diabo*. Viz Flusser, V., *A história do Diabo*. São Paulo, Martins 1965. Německé vydání se objevilo až v roce 1993. Viz Flusser, V., *Die Geschichte des Teufels*. Ed. by A. M.-Pohle. Göttingen, European Photography 1993. V českém překladu vyšla kniha pod názvem *Příběh ďábla* v roce 1997. Viz Flusser, V., *Příběh ďábla*. Přel. J. Fiala. Praha, Gema Art 1997.

14 Viz Flusser, V., *Língua e Realidade*. São Paulo, Herder 1963. Česky vyšlo jako *Jazyk a skutečnost* v roce 2005. Viz Flusser, V., *Jazyk a skutečnost*. Přel. K. Palek. Praha, Triáda 2005.

15 Viz tamtéž, s. 187-188.

16 Viz Röller, N., *Biografie II. Ideenfreier 1940–1972*. In: Flusser, V., *Absolute Vilém Flusser*, c.d., s. 52-63.

17 Viz Flusser, V., *Für eine Philosophie der Fotografie*. Göttingen, European Photography 1983. První české vydání vyšlo v roce 1994. Viz Flusser, V., *Za filosofii fotografie*. Přel. B. a J. Kosekovi. Praha, Hynek 1994.

v jihofrancouzském Robionu.¹⁸ Podle Ströhla bylo v socialistickém a raném postsocialistickém Československu Flusserovo jméno neznámé. Během dvaapadesátiletého exilu ztratil Flusser v Československu takřka veškeré kontakty. Na první oficiální návštěvu Prahy přijel Vilém Flusser až v listopadu 1991. Proslovil zde svou první oficiální, a zároveň vůbec poslední přednášku, a to u příležitosti konference o komunikační teorii a nových médiích v pražském Goethe-Institutu.¹⁹ Flusserův odjezd z Prahy byl i tentokrát tragický. Zemřel na následky autonehody nedaleko česko-německých hranic při odjezdu z republiky.²⁰

Emigrace, exil a ztráta domova jsou důležitá témata *Bezedna*. Flusser popisuje, co člověk bez domova ztrácí a co získává. Z knihy je patrné, že k identitě pražského Žida se hlásil i po desetiletích v exilu. Válka a totalita však zásadně proměnily prostředí, z něhož jeho identita vycházela. Flusser se sice stále cítil jako pražský Žid, nicméně jeho identita byla spjata s jinou Prahou, než jakou po svém návratu našel. V eseji „Moje pražská cesta“²¹ Flusser popisuje své dojmy při opětovné procházce Prahou po více než padesátiletém exilu. Našel domy a ulice bez tváře, dekadenci a zkázu na podloží krásy. „Co jsem kdysi jako kluk bez dechu proběhl, abych přišel včas na hodinu latiny, a kudy teď bez dechu procházím jako starý muž, abych sám sebe znovu našel, se rovná bezejmenné pohromě, již dvacáté století spustilo na velkolepé jeviště Prahy: pohromě, z níž jsem stvořen. To je ta cesta, kterou jsem našel: nepopsatelná nádhera jako jeviště nepopsatelné pohromy.“²²

18 Viz Röller, N., Biografie IV. Wellenpaket 1980–1991. In: Flusser, V., *Absolute Vilém Flusser*, c.d., s. 194-200.

19 Spontánní a improvizovanou přednášku s názvem „Fotografie a dějiny“ přednesl Flusser v Praze česky už v červnu 1991 v Pražském domě fotografie. Viz úvod Josefa Mouchy k přepisu Flusserovy přednášky „Fotografie a dějiny“. Viz Flusser, V., *Fotografie a dějiny. Kritický sborník*, 17, 1997/1998, č. 2-3, s. 121-123. Většina autorů uvádí, že Flusser opětovně navštívil Československo až po pádu železné opony. Nicméně objevují se i zmínky o tom, že se Flusser pokusil navštívit, či dokonce navštívil Československo ještě před rokem 1989. Andreas Ströhl zmiňuje, že Flusser plánoval cestu do Prahy už v roce 1968. Večer jednadvacátého srpna 1968 však ještě na území Rakouska potkal mnoho českých vozidel, která narychlo opouštěla Československo po invazi vojsk Varšavské smlouvy, a proto se rozhodl, že v cestě nebude pokračovat. Podle Ströhla však Flusser s rodinou a Louisem Becem uskutečnili krátkou návštěvu Prahy v roce 1986. Dokládá to Flusserovým dopisem Alexi Blochovi z května 1986, ve kterém Flusser návštěvu líčí. Viz Ströhl, A., *Vilém Flusser (1920–1991): Phänomenologie der Kommunikation*, c.d., s. 80-81. Alena Wagnerová zase ve vzpomínkovém textu o Edith Flusserové uvádí, že Edith sama navštívila Prahu už v roce 1967. A na základě přímé citace Edith Flusserové pak doplňuje, že Vilém Flusser navštívil Československo spolu s Edith poprvé v roce 1985 u příležitosti nějaké fotografické výstavy. Viz Wagnerová, A., *Edith Flusser*. In: Wagnerová, A., *Prager Frauen. Neun Lebensbilder*. Mannheim, Bollmann 1995, s. 222. Autorce tohoto článku se však výše uvedené informace prozatím nepodařilo potvrdit ani ujednotit z jiných Flusserových vzpomínkových textů.

20 Viz Ströhl, A., *Vilém Flusser (1920–1991): Phänomenologie der Kommunikation*, c.d., s. 80-83.

21 Viz Flusser, V., *Moje pražská cesta*. In: týž, *Bezedno. Filosofická autobiografie*, c.d., s. 209-211.

22 Tamtéž, s. 210-211.

Odtížnost návratu popisuje Flusser také v krátkém textu „Návrat domů“, který sepsal pro revue *Prostor*.²³ Ačkoliv politické bariéry zmizely a hranice se otevřely všem, kdož se chtěli vrátit, netýkalo se to podle Flussera domova jako takového, který zůstal uzavřen do sebe. „Je málo platné, jestliže před několika měsíci byly strženy zdi typu ‚Berlínské zdi‘. Neboť tento druh zdí odděluje politické sféry, nevymezuje však domov. Republika se může otevřít tomu, kdo se chce vrátit, to však ponechává zdi domova nedotčené. Může se pokusit znovu najít klíče od domova a sám si dveře otevřít, ale brzo zjistí, že zámek byl za dobu těch padesáti let vyměněn. Nedokáže si už svůj domov sám otevřít (zapomněl už například, jak se píše česky). Co však může udělat, je zaklepat na dveře – v naději, že mu bude otevřeno. Tímto zaklepáním je tato úvaha.“²⁴

Flusserova filosofická práce i život zůstaly uzavřeny mezi dvě svorky – odjezd a návrat do Prahy. Určité povědomí o Flusserově dílu se v bývalém Československu, a později Česku, rozšířilo až po autorově tragické smrti. Vyšly nekrology, začaly se objevovat první české překlady některých Flusserových textů. Flusser se dostal i na stránky denního tisku a do povědomí autorů věnujících se problémům nových médií nebo úvahám o povaze fotografie či obrazu vůbec.²⁵ Zřejmě nejvýraznější reakcí na Flusserovu práci v českém prostředí se stala tradice mezinárodních symposií pořádaných pražským Goethe-Institutem. První mezinárodní konference věnovaná Flusserovi se tam uskutečnila v roce 1992, rok po Flusserově smrti. Následovalo několik dalších ročníků.²⁶

II

Viléma Flussera můžeme chápat jako exilového autora i v přeneseném slova smyslu. V prvé řadě jde o filosofickou metodu, s jakou strukturuje své myšlenky a texty. Flusserův text *Za filosofii fotografie* začíná úvodní poznámkou, ve které čtenáře upozorňuje, že chce, aby si jeho text uchoval pouze hypotetický charakter. Proto prý upouští od citátů z prací, které se podobným tématům věnovaly dříve, a proto prý také k textu nepřipojuje bibliografii. Naopak podotýká, že přikládá slovníček s definicemi pojmů, které v eseji často užívá – opět s upozorněním, že si definice nečiní nárok na obecnou platnost. Má jít naopak o pracovní hypotézy, které mají sloužit jako východiska pro další úvahy a zkoumání těm, kteří se problémy fotografie chtějí zabývat.

23 Viz Flusser, V., *Návrat domů*. *Prostor*, červen 1991, č. 16, s. 167-168.

24 Tamtéž, s. 167-168.

25 Například Petr Rezek, Josef Moucha, Antonín Kosík, Miroslav Petříček, Jaroslav Vančát, Jaroslav Anděl, Milena Slavická, Kateřina Krtilová či Stanislav Hubík.

26 Viz Stróhl, A., *Vilém Flusser (1920–1991): Phänomenologie der Kommunikation*, c.d., s. 113-116.

Na konci úvodní poznámky ještě Flusser shrnuje záměr celé eseje o fotografii. Nejde mu prý o to hájit určitou tezi, ale „přispět ve filosofickém duchu na téma – fotografie –“.²⁷

Už z této poznámky je patrné, že Flusser na filosofii klade jiné než obvyklé nároky a přisuzuje jí jiné cíle, než jsou jí častokrát přisuzovány. Nejde mu o logicky konzistentní obhajobu vlastních tezí, jež mají dojít všeobecného přijetí. Nejde mu ani o konstruování hotových teorií připravených k verifikaci či falzifikaci. Zůstává dle svých slov v rovině hypotéz. Jde mu o provokaci, jejímž hlavním smyslem je podnítit pochybnosti o zažitém pohledu na věci či problémy, chce rozvířit diskuzi a proces dialogu.

Nechť ke klasické akademické filosofii můžeme najít už v *Bezednu*, kde Flusser zmiňuje, že existují nejméně tři způsoby filosofování. První formu Flusser nazývá „zdola nahoru“. Je to dle něj akademická forma, která se k jádru filosofického poznání snaží dojít disciplinovanou analýzou filosofických textů. Takový přístup je podle něj typický pro „specialisty na filosofii“, pro profesory filosofie a pro univerzitní prostředí. Takovému filosofování se lze naučit a lze jej vyučovat. Už v Praze prý měl Flusser proti takovému myšlení odpor, protože dle něj popírá samu podstatu filosofování. Mělo to prý i psychologický důvod, neboť tímto způsobem dle Flussera filosofoval jeho otec. V São Paulu se proto zpočátku vůbec nesnažil do univerzitního prostředí začlenit, a když k tomu posléze došlo, pramenily z toho mnohé pozdější konflikty s brazilskými filosofi. Tato forma filosofie se Flusserovi jevila jako symptom zmechanizovaného života. A ještě než se dověděl cokoliv o počítačích, dle svých slov měl dojem, že takové myšlení zvládají lépe stroje než lidé.

Druhou formu filosofování Flusser označuje slovem „zevnitř“. Vychází se ze základu, ve kterém je člověk zakořeněný a ve kterém se nachází. Může to být přesvědčení, víra nebo ideologie. Z tohoto základu člověk při vstupu do filosofie vychází, ale ne proto, aby tento základ utvrzoval, ale aby jej zkoumal. Člověk filosofuje proti vlastnímu základu, zpochybňuje jej – nikoliv proto, aby jej zničil, ale aby jej obohatil, přičemž se tuto naději na obohacení svého základu snaží nepromítat do vlastního filosofování. V míře, v jaké se to daří, jde dle Flussera o poctivé filosofování. Autor k tomu ještě dodává, že právě filosofování vždy vychází z pochyb.

Třetí formu filosofie definuje Flusser jako filosofování „shora dolů a v bezednosti“. Tato forma uvažování je bez předpokladů. Nepochybuje se, protože už není o čem pochybovat. Člověk při takovém filosofování podle Flussera nepochybuje, ale baví se pochybami druhých. Hraje filosofii stejně nezávazně

27 Flusser, V., *Za filosofii fotografie*, c.d., s. 7.

jako šachovou hru. Při takovém způsobu filosofování se pohybuje s filosofickými systémy sem a tam, stejně jako s šachovými figurkami.²⁸

Odpor vůči „akademismu“ zdůrazňuje Flusser i v dalších částech své autobiografie. Ačkoliv Flusser přednášel či vedl kurzy také na akademické půdě, většinu filosofických znalostí načerpal jako samouk nebo v dialogu se svými intelektuálními přáteli. To, že se akademickému stylu nikdy nepřizpůsobil, je patrné i z jeho vzpomínek na práci na brazilských školách. „Vyskytuje se tu totiž otázka, jaký druh informací jsem měl v úmyslu prosazovat. A za druhé otázka, zda můj druh informací odpovídal kanálu, který mě financoval (tedy fakultám, institutům, akademiím atd.) A zde je záhodno říci, že jsem nikdy nebyl ‚akademický‘ v tradičním slova smyslu, že jsem svoji nelibost k veškerému akademismu nikdy nepřekonal a překonat nechtěl, že jsem se nikdy neintegroval do žádné z privilegovaných skupin, ke kterým jsem patřil. Vždycky jsem zůstal, i jako profesor fakulty A. A. Penteady, outsiderem, tedy cizím tělesem, které rušilo fungování privilegovaných kruhů. Ale přesto mě dlouhá léta trpěli, protože si mě žádali studenti.“²⁹

Ve Flusserově myšlení můžeme najít znaky druhého i třetího přístupu z jeho výše popsaného členění filosofických postupů. Flusserovy úvahy často staví na momentu šoku z paradoxu. Filosof nejprve popíše zažitě a zdánlivě přijatelné představy o daném problému, tématu či stavu věcí. Na základě dalších úvah a popisu pak tyto představy odhalí jako klamné nebo platné na základě jiných důvodů, než se zpočátku zdálo (viz druhá forma filosofování – „zevnitř“). Tento moment se objevuje například ve Flusserových úvahách o fotografii. Flusser nejprve popisuje, z jakého důvodu se fotografie jeví jako objektivní obrazy. Následně popisuje, proč je představa o objektivitě fotografie klamná.³⁰ Stejná myšlenková cesta se objevuje i na několika místech *Bezedna*. Například když Flusser popisuje své pražské filosofické začátky – konstatuje, že sám sebe považoval za marxistu, ale následně popisuje své postoje, jež ve skutečnosti vůbec nebyly v souladu s marxistickou filosofií, potažmo ideologií. „Zvláštní bylo, že člověk vždycky věděl, že je špatným marxistou. Pravý marxismus se nehodil ani k Praze jako takové, ani k jeho vlastnímu postavení v Praze [...] proto, že syn intelektuálů se necítil ani jako kapitalista, ani nebyl nijak spjatý s dělnictvem na předměstí [...] Od revoluce neočekával ani nic dobrého, ani nic špatného. Přesto byl marxistou, nikoliv z politických, ale z náboženských důvodů.“³¹

28 Viz Flusser, V., *Bezedno. Filosofická autobiografie*, c.d., s. 39-41.

29 Tamtéž, s. 170-171.

30 Viz Flusser, V., *Za filosofií fotografie*, c.d., s. 13-14.

31 Flusser, V., *Bezedno. Filosofická autobiografie*, c.d., s. 16-17.

Stejným způsobem Flusser naráží také na omezenou platnost vlastní pražské kulturní tradice, což pro pozorovatele, který je v dané kultuře zakotven, není bez kritického odstupu patrné. „Nevěděl, že ve skutečnosti se nachází uprostřed střeoevropského světa a že na tomto obzoru se francouzské, anglické a americké myšlení rýsuje jen v obrysech. Sama provinčnost Prahy, její těsnost, byla zahalena její hloubkou, a tak se člověk domníval, že se nachází uprostřed všehomíra.“³²

Flusserovo myšlení má také znaky třetí formy filosofování, tedy „shora dolů a v bezednosti“, a to v momentu zborcení zažitých představ. Odstranění předsudků a mylných východisek Flusserovi neslouží jako prostředek na cestě k nalezení jiných platných a jistých tezí. Slouží naopak k prozření, že platnost ostatních východisek a řádů je omezená úplně stejným způsobem. Výsledkem je rezignace na hledání objektivního světového řádu. (Tento aspekt Flusserovy filosofie bude detailněji nastíněn ve třetí části stati.) „Jednou ze základních tužeb lidského ducha je objevit nějaký řád. Chaotický svět by byl nepochopitelný, neměl by žádný smysl, a bylo by tedy zbytečné chtít jej ovládat a měnit. Sama lidská existence by byla jen jedním z prvků takového chaosu, byla by bezcenná. Chaotický svět, byť i myslitelný, je proto nesnesitelný. Lidský duch ve své ‚vůli k moci‘ se zdráhá jej přijmout. Hledá v hloubi chaotických jevů nějakou strukturu, díky které by jevy, chaoticky ‚komplikované‘, mohly být ‚explikovány‘.“³³

Ve Flusserových textech nenarazíme na systém citací, maximálně na letmé inspirační zmínky a komentáře týkající se jiných autorů. Mnohé Flusserovy definice, výčty, dělení či závěry jsou diskutabilní.³⁴ Zcela bez problému není ani jeho výše načrtnuté členění způsobů, jakými lze filosofovat. Může to vypadat, že dva posledně jmenované ze zmíněných přístupů k filosofii se

32 Tamtéž, s. 19.

33 Flusser, V., *Jazyk a skutečnost*, c.d., s. 7.

34 Například Flusserovo specifické pojetí dějin v textu *Za filosofii fotografie*, které přizpůsobuje svému vlastnímu pohledu na fotografii a technické obrazy obecně. Pro Flussera jsou dějinné epochy charakterizovány dominantním médiem, jež je v nich používáno. Dějinné mezníky jsou pro něj přechody od jednoho dominantního typu média k druhému. Tradiční obrazy, jež byly prvními prostředky mezi člověkem a světem, vytlačil „vynález“ lineárního písma přibližně ve druhém tisíciletí před Kristem, jež je od dob vynálezu fotografie v devatenáctém století až do současnosti masově vytlačováno technickými obrazy. Flusser sice zmiňuje, že mohlo dojít i k dalším mezníkům – ovšem ty nám unikly. V eseji však žádným způsobem nereflexuje například vynález technologie knihtisku v patnáctém století, který měl fatální vliv na dostupnost, rozšíření a dopad textů psaných právě lineárním písmem. Další nejasnost se objevuje v tom, že Flusserovo vidění dějin je lineární. Lineární myšlení je podle něj ovšem typické pouze pro dobu historie, ve které dominují texty a lineární písmo. Pro dobu posthistorie, v níž je Flusser sám jako jedinec ukotven a ve které dominují technické obrazy, je typická spíše staccatová struktura programovaného kombinování než lineární hladké plynutí. Může tedy působit jako rozpor, pokud přechod od jednoho dominantního média k druhému napříč dějinami popisuje jako linku. Viz Flusser, V., *Za filosofii fotografie*, c.d., s. 7.

podle Flussera v akademickém prostředí nevyskytují, ale pravděpodobně bychom našli mnoho osobností, jež se v akademickém prostředí uplatnily a pracovaly právě takto. Také se z daného dělení může zdát, že ten, kdo filosofuje jedním způsobem, automaticky nevyužívá ostatní, což je také problematická představa. Ve Flusserových textech vedle kontroverzních typologií a práce s pojmy narazíme také na řadu faktických zkreslení. Například překladatel Karel Palek jej v poznámce k textu *Jazyk a skutečnost* usvědčuje z několika lingvistických nepřesností.³⁵

Přesto by se tyto výtky možná mýjely s Flusserovou vlastní představou o psaní a myšlení a snad by pro něj ani nebyly podstatnými. V *Bezednu* vznáší Flusser otázku: „Jakou mají platnost rozumové úvahy v absurdní situaci?“³⁶ Racionální argumentace pro něj není vhodná a odpovídající pracovní metoda v chaotickém a neuspořádaném světě. Vilém Flusser ve svých textech předkládá teze, hypotézy, interpretace i teorie. Předkládá, ovšem nedokládá. Nepředkládá je však ani jako definitivní, ani neproblematické, rigidní či hotové. O své práci říká, že ji „pouští do vln velké řeky rozmlouvání“.³⁷

Je potřeba zmínit i to, jaký cíl a smysl Flusser svým přednáškám a textům vlastně přikládá. Nezajímá jej teorie, ale praxe. Nejde mu o formulování konzistentních teorií, které budou reprezentovat platné poznání, jde mu o to měnit myšlení, postoje a jednání těch, kdo jej poslouchají nebo čtou jeho texty. Jde o úsilí změnit psaním druhé. Angažovanost a snahu působit na posluchače Flusser v *Bezednu* otevřeně přiznává.³⁸ Jako cíl své činnosti uvádí snahu přimět přijímače (ty, kdo poslouchají, čtou), aby začali pochybovat o svých předsudcích, způsobit tak subverzi jejich myšlení, a tím je osamostatnit. Toho lze podle Flussera často snáze dosáhnout formálními než obsahovými prostředky.³⁹

V této souvislosti zmiňuje Flusser poměrně nebezpečnou myšlenku, totiž že subverze myšlení lze nejlépe docílit estetickými prostředky.⁴⁰ Díky tomu je jasnější, proč je Flusserovou nejvlastnější vyjadřovací formou eseje: „Esej, hybridní forma mezi básní a prózou, filosofií a žurnalismem, traktátem a pamfletem, kritikou a originalitou, představuje univerzum, které je vhodným prostředím pro ty, kdož ‚odloženi dlí na výšinách srdce‘ (řeceno s Rillem). Kdo žije ve formě eseje (to znamená, že eseje nejen píše, nýbrž že je

35 Viz Palek, K., Poznámka překladatele. In: Flusser, V., *Jazyk a skutečnost*, c.d., s. 177-186.

36 Flusser, V., *Bezedno. Filosofická autobiografie*, c.d., s. 24.

37 Flusser, V., *Jazyk a skutečnost*, c.d., s. 169.

38 Viz Flusser, V., *Bezedno. Filosofická autobiografie*, c.d., s. 167-171.

39 Viz tamtéž, s. 171.

40 Viz tamtéž.

pro něj život esejem, aby eseje psal), ví, že otázka, o čem může nebo má psát, se nabízí jen záporně.⁴¹

Esejistický styl je typický pro všechny Flusserovy texty – od krátkých úvah a novinových článků až po celé knižní publikace. Flusser používá množství metafor a barvitých přirovnání. Zažité pojmy používá v nečekaných souvislostech a slovních spojeních. Svým stylem vzbuzuje úžas a pobouření a podněcuje pochybnosti.

Flusserova představa o filosofování, jež se odvíjí v procesu dialogu, kořenů v jednom z jeho důležitých inspiračních zdrojů. V roce 1937 pronesl v Praze hostující přednášku „Vorurteil gegen Gott“ židovský myslitel Martin Buber. Přednáška tehdy Flussera hluboce ovlivnila. Do Flusserovy vlastní práce se otiskla Buberova koncepce autentického života, který se odehrává v dialogu mezi Já a Ty.⁴² „Stávám se vskutku sebou jen díky svému vztahu k ‚Ty‘; stávám se sebou říkám ‚ty‘. Všechn skutečný život je setkání [...] Kde není účasti, tam není skutečnosti.“⁴³

Ačkoliv Vilém Flusser působil také v akademickém prostředí, vědomě nepsal texty, jež by přinejmenším dnešním akademickým nárokům vyhovovaly. Před věcnou argumentací a konzistencí dal přednost sugestivnímu, barvitému popisu a líčení. Veškeré Flusserovy inspirační zdroje je mnohdy obtížné dohledat a identifikovat. Sama sebe v akademickém prostředí Flusser vnímal jako rušivý, nechtěný element, jako outsidera,⁴⁴ utečence před metodologií akademické filosofie, jež je postavena na striktní racionální argumentaci a analýze textů. Flusser i přesto akademický zájem vzbuzuje a kvůli výtce vůči jeho nesystematičnosti nelze odmítnout jeho práci jako celek. Podnětnost a výstižnost, s jakými svá líčení problémů člověka žijícího v moderní, na technologiích založené společnosti předkládá, je totiž vskutku inspirující.

III

S Flusserovou metodou filosofování souvisí i třetí část této stati, a to analýza Flusserových filosofických východisek, kde rovněž můžeme narazit na motiv exilu.

Základním principem Flusserovy filosofie je přesvědčení, že je potřeba zbavit se všech našich dosavadních východisek a získat od nich odstup. Tento důraz položený na distanci a indiferentní pohled na popisované jevy bývá

41 Tamtéž, s. 73-74.

42 Viz Ströhl, A., Vilém Flusser (1920–1991): *Phänomenologie der Kommunikation*, c.d., s. 30-31.

43 Buber, M., *Já a Ty*. Přel. J. Navrátil. Praha, Mladá fronta 1969, s. 12 a 56.

44 Viz Flusser, V., *Bezdedno. Filosofická autobiografie*, c.d., s 170-171.

také interpretován v souvislosti s Flusserovými mezními životními zážitky.⁴⁵ Obdobně to chápe i Flusser. Vykoreněnost, bezpředsudečnost, ztráta všeho jistého, zažitého a smysluplného jsou dle něho příznaky typické pro stav „bezednosti“: „Každý zná bezednost z vlastní zkušenosti. Jestliže předstírá, že ji nezná, pak jenom proto, že se mu ji podařilo vždy znovu potlačit: úspěch v mnohém ohledu pochybný. Ale existují lidé, pro něž je bezednost rozpoložením, ve kterém se nacházejí takříkajíc objektivně. Lidé, kteří ztratili všechnu půdu pod nohama; buď že byli z bezpečí jistot své skutečnosti zahrnutí vnějšími faktory, nebo že tuto skutečnost rozpoznali jako klamnou a vědomě ji opustili. Takoví lidé mohou sloužit jiným jako laboratoř.“⁴⁶

Vidět sebe sama uprostřed světa je podle Flussera symptomem takové zakořeněnosti, jakou on sám v mládí zažíval v předválečné Praze. Ztráta Prahy znamenala ztrátu známé reality, se kterou však souvisel nový pocit svobody. Flusser tento zážitek popisuje tak, že od té doby nepatřil k nikomu a ničemu. Okusil dle svých slov, co to znamená být sám sebou v nejradikálnějším slova smyslu. Historické dění se mu začalo jevit jako pohyb loutek a skutečnost se stala jevištěm pohybů a dějů beze smyslu. Být součástí určitého řádu (být Pražanem, Angličanem...) znamená vidět svět z úzkého úhlu pohledu. Být z určitého řádu vyvrán znamená vidět svět v širších souvislostech. To, co on sám z této perspektivy spatřil, nebyl podle Flussera nějaký jiný řád, ale chaos jako podloží, v němž se jednotlivé řády protínají nebo na sebe narážejí, každý zvlášť se přítom domnívaje, že sám je podložím.⁴⁷

V určitém vztahu k termínu řád chápe Flusser pojem domov jako hustou síť spleťtých, více či méně vědomých či skrytých vazeb, jež jsou ztrátou domova rozrušeny. Ztráta domova odkrývá jeho tajemství. Provzdušňuje onen zabydlený kout a dává vyniknout tomu, čím domov ve skutečnosti je – sídlem většiny, ne li všech předsudků. To podle Flussera znamená soudů, které činíme před všemi vědomými soudy.⁴⁸ Výchozí pozicí Flusserova myšlení je tedy, řečeno jeho slovy, let prázdnem nad kulturami, jazyky a řády – podobně jako by člověk létal mezi planetami a hvězdami, jež se točí v kruhu v propastném prázdnu nesmírného vesmíru.⁴⁹

Na tomto místě se hodí připomenout, v čem se Flusserovo pojetí bezpředsudečnosti liší od evropské novověké tradice, pro niž je osvobození se od zažitých předsudků a zpochybnitelných přesvědčení podstatným krokem v procesu poznání. Příspěvkem Reného Descarta k dějinám filosofie je poža-

45 Viz Wagnermaier, S., *Biografie III. Nomadisch 1972–1980*. In: Flusser, V., *Absolute Vilém Flusser*, c.d., s. 113.

46 Flusser, V., *Bezedno. Filosofická autobiografie*, c.d., s. 11.

47 Viz tamtéž, s. 25-29.

48 Viz tamtéž, s. 191.

49 Viz tamtéž, s. 9 a 60.

davek apodiktické univerzální vědy (filosofie) a hledání metody, jak jistých a pevných vědeckých poznatků dosáhnout. Prvním krokem takové metody je právě osvobození se od všech předsudků a zažitých názorů, jež lze uvádět v pochybnost. Protože základem apodiktické vědy mohou být pouze poznatky platné za každé situace: „Již před několika lety jsem si povšiml, kolik nepravdivého jsem v dětství připustil jako pravdivé a jak pochybné je cokoli, co jsem na tom poté vystavěl, a že tudíž, pokud bych si přál stanovit ve vědách někdy něco pevného a stálého, je třeba jednou za život vše zbořit a započít nanovo od prvních základů [...] vrhnu se rovnou na principy, jimiž bylo vše, čemu jsem dříve věřil, podepřeno, jelikož podkopáním základů se samo zhroutí vše, co je na nich vybudováno.“⁵⁰

Touto cestou dospívá Descartes ke svému „ego cogito“ jako k prvnímu jistému základu. Stejná intence se objevuje ve fenomenologickém projektu Edmunda Husserla. Životním úkolem filosofa je podle něj snaha o rozvíjení univerzální vědy o světě, o dosažení definitivního vědění a poznání univerza pravd o světě.⁵¹ Prvním krokem Husserlovy fenomenologické metody, v návaznosti na Descarta,⁵² je epoché – dočasné vyjmutí z platnosti u všech předpokladů a postojů, s nimiž k věcem přistupujeme. Týká se to zejména předpokladu jejich přirozené danosti. Prostřednictvím epoché se má podle Husserla otevřít přístup k čistému vědomí a jeho fenoménům: „Při transcendentální epoché jsem se však této půdy zbavil a stojím nad světem, který se pro mne nyní stal fenoménem ve zcela svérázném smyslu [...] Pomocí epoché jsem pronikl k té sféře bytí, která jako absolutně apodiktický předpoklad předchází principiálně veškerému pro mne myslitelnému jsoucnu a jeho sférám bytí. Nebo lze říci, a to platí stejně i pro Descarta: Já, jež uskutečňuje epoché, je to jediné absolutně nepochybné, co principiálně vylučuje jakoukoliv možnost pochyb.“⁵³

Flusserovy vlastní motivace, jež ho vedou ke snaze o setrvávání ve stavu bezpředsudečnosti (bezednosti), však mají spíše existenciální než epistemologický charakter. Osvobození se od zažitých předsudků pro něj není východiskem budování univerzální vědy, ale cestou, jak sám sebe osvobodit z klamu, v němž člověk opředěný předsudky setrvává. Odstranění předsudků není pro Flussera metodologickým mezistupněm na cestě k filosofické jistotě, ale konečným prozřením do absurdního světa bez jistého základu.

50 Descartes, R., *Meditace o první filosofii*. Přel. P. Glombíček, T. Marvan a P. Zavadil. Praha, Oikúmené 2003, s. 22-23.

51 Viz Husserl, E., *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Přel. O. Kuba. Praha, Academia 1972, s. 289.

52 Husserl však kritizuje Descartův psychologismus. Jako opětovné upadnutí do pochybných předpokladů vidí Husserl Descartovo ztotožnění „ego cogito“ s lidskou duší. Viz tamtéž, s. 101-103.

53 Tamtéž, s. 100 a 175.

Flusser také proces zbavování se předsudků nepopisuje ani zdaleka tak precizně jako Husserl. Z výše uvedené citace vyplývá, že každý člověk – jak se Flusser domnívá – stav bezednosti zná, i když si to nechce připustit. Někteří lidé se však v tomto stavu nacházejí trvale – buď proto, že do něj byli zahrnuti vnějšími okolnostmi, nebo proto, že skutečnost, v níž doposud žili, sami prohlédli jako klamnou.⁵⁴

Snaha zaujmout tento postoj se line všemi oblastmi Flusserova filosofického zájmu. Najdeme jej také v jeho pojetí vztahu jazyka a reality, především v díle *Jazyk a skutečnost*,⁵⁵ v němž silně, i když kriticky navazuje na Ludwiga Wittgensteina.⁵⁶ Na začátku *Jazyka a skutečnosti* rezignuje Flusser na absolutní poznání, bytostnou skutečnost a bezprostřední pravdu. Jsou to podle něj prázdné pojmy, které k pochopení světa nepotřebujeme. Cílem, o jehož naplnění v textu *Jazyk a skutečnost* Flusser usiluje, je pochopení struktury kosmu v užším pojetí. Tato struktura je podle něj totožná s jazykem. Poznání, skutečnost a pravda jsou aspekty jazyka. V návaznosti na Wittgensteinův *Tractatus logico-philosophicus*⁵⁷ Flusser postuluje totožnost mezi strukturou světa a strukturou jazyka a myšlení.⁵⁸ Zatímco Wittgenstein se v *Traktátu* soustředí na vytyčení hranic myšlení, nebo lépe, výrazu myšlenek,⁵⁹ Flusser se pouští do průzkumu všech vrstev jazyka – i těch, které nedávají žádný smysl. Popírá přitom jakoukoliv možnost bezprostředního kontaktu se syrovou smyslovou daností. Skutečnost je souhrn slov a studium jazyka je – podobně jako u Wittgensteina – jediný legitimní způsob průzkumu jediného myslitelného kosmu.⁶⁰

Z téhož důvodu nemůžeme za základ dalšího poznání, odolávající veškeré pochybnosti, u Flussera považovat ani descartovské „ego cogito“. Lidský intelekt je podle Flussera produktem i producentem jazyka. Mimo jazyk k němu nemáme přístup. Pro intelekt je nemožné překročit propast syrovým datem a slovem. Intelekt se nikdy nedostane dál než ke slovům. Intelekt podle Flussera sestává ze slov, uchopuje slova, mění je a uskupuje je. Intelekt jsou slova. Nelze stanovit, v čem a zda intelekt slovům předchází, zakládá je nebo je vůči nim indiferentní.⁶¹ Počátky jazyka, jeho symbolického charakteru a s ním i počátky lidského intelektu jsou podle Flussera zahaleny hustou

54 Viz Flusser, V., *Bezedno. Filosofická autobiografie*, c.d., s. 11.

55 Viz Flusser, V., *Jazyk a skutečnost*, c.d.

56 Z Flusserova textu *Jazyk a skutečnost* je patrné, že vychází z Wittgensteinova pojetí jazyka v textu *Tractatus logico-philosophicus*. Některé Flusserovy kritické připomínky vůči své teorii jazyka totiž sám Wittgenstein reflektoval ve své druhé tvůrčí etapě.

57 Viz Wittgenstein, L., *Tractatus logico-philosophicus*. Přel. J. Fiala. Praha, Oikúmené 1993.

58 Viz Flusser, V., *Jazyk a skutečnost*, c.d., s. 9-11.

59 Viz Wittgenstein, L., *Tractatus logico-philosophicus*, c.d., s. 7 (úvod).

60 Viz Flusser, V., *Jazyk a skutečnost*, c.d., s. 15-20.

61 Viz tamtéž, s. 20.

mlhou.⁶² Obdobně pro Wittgensteina není v *Traktátu* subjekt nějakou psychologickou nebo tělesnou entitou, ale hranicí světa, která od sebe odděluje myslitelné a nemyslitelné („Jsem svým světem.“⁶³).

Podle Flussera se Wittgenstein dostal v průzkumu jazyka nejdál ze všech logických pozitivistů. Co však Wittgenstein v *Traktátu* údajně nedomyslel, a za co jej tedy Flusser kritizuje, je to, že podle jeho názoru Wittgenstein pominul pluralitu jazyků, z nichž každý na základě své vlastní gramatiky vytváří vlastní skutečnost a vlastní způsob myšlení. Řády jednotlivých jazyků koexistují, překlad z jednoho jazyka do druhého je však pro Flussera možný pouze do určité míry, i když existují vícejazyčné intelektu, které by naopak možnost překladu měly potvrzovat. Přechod intelektu od jednoho jazyka k druhému je u Flussera neuchopitelný okamžik.⁶⁴ „Při skoku z jazyka do jazyka přes propast nicoty vzniká v intelektu onen pocit neskutečnosti, tolik příbuzný existenciální úzkosti [...] Jestliže monoglot (smím-li užít tohoto slova) instinktivně odmítá přijmout cizí jazyk jako významově rovnocenný, je to známkou zdravého odporu proti ontologickému relativismu, jež s sebou nese polyglotismus. Ten, kdo nemluví jazykem ‚našich‘, nebo kdo mluví více jazyky, je podezřelý. A právem, protože ztratil pevný základ skutečnosti, jímž je přece ten náš, ‚obecný‘ jazyk [...] Navzdory všem protiargumentům cítíme, že právě mateřský jazyk v sobě zahrnuje tu ‚pravou‘ skutečnost. Všechny ostatní jazyky jsou více či méně úspěšné pokusy o přibližné vystižení skutečnosti obsažené v mateřském jazyce. A naše já v něm nejen myslí, ale miluje ho. Tato láska je posledním útočištěm před relativitou skutečnosti a z velké části vysvětluje, domnívám se, onu iracionální moc, kterou má nad lidskými dušemi nacionalismus.“⁶⁵

Z výše uvedeného důvodu Flusser také odmítá korespondenční teorii pravdy⁶⁶ a z této perspektivy relativizuje i Kantovy kategorie čistého rozvažování. Nejde podle něj totiž o kategorie lidské mysli jako takové, ale pouze o kategorie mysli, která myslí v německém jazyce.⁶⁷

62 Viz tamtéž, s. 16.

63 Wittgenstein, L., *Tractatus logico-philosophicus*, c.d., § 5.63, s. 131.

64 Viz Flusser, V., *Jazyk a skutečnost*, c.d., s. 30-32. Pokud chceme, můžeme v těchto filosofických postojích opět vidět vliv Flussera bilingvního česko-německého dětství a od mládí vypěstovaného zvyku přecházet mezi jazykovými systémy, který se během Flussera života ještě rozšířil. Flusser rozuměl portugalsky, německy, francouzsky, anglicky, česky a hebrejsky. V portugalštině, němčině, francouzštině a angličtině aktivně psal. Často si texty sám překládal z jednoho jazyka do druhého.

65 Tamtéž, s. 32-33.

66 Viz tamtéž, s. 19.

67 Viz tamtéž, s. 26.

Flusser se vymezuje také v tom, že Wittgenstein podle něj vidí jazyk jako statický, a nikoliv dynamický systém.⁶⁸ Záměrem *Traktátu* je vymezit hranici mezi tím, o čem lze smysluplně hovořit, a tím, o čem takto hovořit nelze. To, o čem nelze hovořit, je v *Traktátu* zahaleno mlčením. Flusser se ovšem pouští do průzkumu jazyka jako celku a analyzuje všechny jeho vrstvy: vedle smysluplné rozmluvy existují i další jazykové vrstvy – blábolení, slovní salát, konverzační tlach, poezie, orace. Až tyto jazykové vrstvy pak ohraničuje sférou mlčení.⁶⁹ Souvisí to i s rozdílným pojetím úkolu filosofie u obou autorů. Cílem filosofie – tak jak je definován ve Wittgensteinově *Traktátu* – je „logické ujasnění myšlenek“. Filosofie má vymezit, co je myslitelné, a zároveň to, co je nemyslitelné.⁷⁰ „Správnou metodou filosofie by vlastně bylo: říkat jen to, co se říci dá, tedy věty přírodovědy – tedy něco, co s filosofií nemá nic společného – a pak vždy, když někdo jiný chce říci něco metafyzického, ukázat mu, že některým znakům ve svých větách nedal význam.“⁷¹

Podle Flussera však nelze opomíjet ani tvůrčí stránku jazyka. Opravdová filosofie podle něj participuje nejen na vrstvě rozmluvy, ale také na vrstvě poezie, čímž překonává vědecký jazyk. Flusser se domnívá, že věda je pouze jedním typem jazyka a že vědecké poznání je smysluplné pouze ve vztahu k vědeckému jazyku. Flusser také upozorňuje, že intelektu, které se účastní vědecké rozmluvy, si pouze pomalu uvědomují, že prvky, s nimiž pracují, jsou jazykové, a pravidla, jimiž se řídí, jsou gramatická pravidla. „Stále ještě mají sklon naivně prohlašovat, že jsou to prvky *přírodní* a ta pravidla, že jsou *přírodní zákony*.“⁷²

Motiv zdánlivého řádu, jehož klamnost je třeba prohlédnout a opustit, provází také Flusserův výklad povahy fotografie a ostatních technických obrazů v jeho nejznámější esejí *Za filosofií fotografie*.⁷³ Obrazy podle Flussera prostředkují mezi člověkem a světem. Místo toho, aby svět představovaly, je ve skutečnosti zakrývají. Člověk zapomíná, že obrazy sám vytvořil, přestává je dešifrovat a jako nedešifrované je promítá na svět tam venku.⁷⁴ S technickými obrazy, jako jsou fotografie, filmové či televizní záběry, je to podle Flussera ještě složitější, protože zdánlivě nesymbolický, objektivní charakter technických obrazů vede diváka k tomu, že se na ně nedívá jako na obrazy, ale jako na okna do světa. Důvěřuje jim jako vlastním očím. Objektivita technických obrazů je však podle Flussera fatální klam, protože mezi člověka

68 Viz tamtéž, s. 62.

69 Viz Tamtéž, s. 109.

70 Viz Wittgenstein, L., *Tractatus logico-philosophicus*, c.d., § 4.112 a § 4.114, s. 59.

71 Tamtéž, § 6.53, s. 169.

72 Flusser, V., *Jazyk a skutečnost*, c.d., s. 111.

73 Viz Flusser, V., *Za filosofií fotografie*, c.d.

74 Viz tamtéž, s. 9.

a svět, obraz a to, k čemu odkazuje, se staví aparát a ten, kdo s ním zachází. Aparát poskytuje pouze takové obrazy, jaké mu dovoluje jeho technologie.⁷⁵ Kosmos technických obrazů tedy nereprezentuje kosmos tam venku, i když se tak tváří, ale reprezentuje konkrétní technologii, symboly a teorie.

Flusserovo pojetí skutečnosti se může jevit jako relativistické, pesimistické a nihilistické, přesto se za jeho radikálními pochybami o možnosti přijmout nějaká jasně formulovaná výchozí přesvědčení o světě skrývá jakýsi pozitivní náboj. Milton Vargas v doslovu k *Bezednu* hovoří o Flusserově „neústupném optimismu, který se skrývá za maskou heroického pesimismu“.⁷⁶ Život v bezednosti, bezednost, nejistota bezpředsudečnosti – to vše je podle Flussera ve skutečnosti religiózní rozpoložení. Nese se v podobném duchu jako Wittgensteinova teze, že o zásadních otázkách naší existence nelze jinak než mlčet.

Cílem této stati byl pokus představit motiv exilu v životě a napříč dílem Viléma Flussera. Vedle Flusserových životních osudů se téma exulanství a outsiderství promítlo i v jeho nechuti k metodologii „akademické filosofie“ a jejímu důrazu na logickou argumentaci a také v jeho celkovém pojetí skutečnosti jako neuspořádaného, nesmyslného pohybu jednotlivých systémů, od nichž je potřeba si udržovat odstup (zůstávat v bezednosti), pokud člověk nechce žít v zabřednutí do sítě předsudků vlastního systému, jež zrovna obývá. Toto spojení a výběr témat z Flusserovy filosofie, na nichž lze motiv exilu demonstrovat, je jistě interpretační záležitostí. Předmětem diskuse by se mohlo stát i již výše zmíněné spojování životních reálií a vlastních filosofických postojů daného autora. Zůstává také otázkou, zda nehovořit v přeneseném smyslu spíše o emigraci než exilu, protože volbu vlastní filosofické metody a filosofických východisek lze možná chápat více jako volbu vědomou a svobodnou než nucenou. Přesto snad může jít o relevantní, i když ne-tradiční interpretační kroky napomáhající snaze o bližší představení svérázného autora, který je sice na jedné straně určitěmu okruhu badatelů dobře znám, ovšem pro většinu jeho jméno zapadlo společně s dobou, do níž se narodil; autora, který je označován buď za guru teorie fotografie, nebo za filosofického diletanta. Jeho rozsáhlé, mnohovrstevnaté, polytematické a ne zcela uspořádané dílo je však jako celek pojmáno málokdy. Interpretační smělost této stati tedy vyplývá z ambice představit čtenářům celkové naladění a rozpoložení Flusserových textů, ať už jde o díla věnující se pojetí jazyka, teorii fotografie a technického obrazu, židovské identity, umění, kultuře nebo politice obecně.

75 Viz tamtéž, s. 14-15.

76 Vargas, M., Dodatek. Vilém Flusser v Brazílii. In: Flusser, V., *Bezedno. Filosofická autobiografie*, c.d., s. 214.

SUMMARY

The Philosophy of a Pragian, or On Thinking from Exile

This text focuses on the motif of exile in the life and thought of Vilém Flusser, an author with Prague roots who developed his characteristic work devoted to the philosophy of language, the theory of communication and media after leaving Czechoslovakia. He was forced to flee from his homeland to South America, specifically Brazil, in the face of Nazism. He left there, once again by necessity, in the seventies due to a local military putsch. He experienced his second exile in the south of France. The article describes Flusser's life-fortunes with regard to how they influenced the development of his thinking, extending his work and its reception. The second part of the text describes Flusser's characteristic method and style of writing which, in comparison with the academic world, also appears to be "one of exile". The third part endeavours to capture the basic approaches in thinking that are evinced across Flusser's different philosophical subjects, among which we may also find the motif of the one standing elsewhere, outside, or at a distance.

Keywords: Vilém Flusser, exile, emigration, language, reality, Ludwig Wittgenstein, epoché, plurality of languages, Prague Jews

ZUSAMMENFASSUNG

Die Philosophie eines Pragers oder: Über das Denken aus dem Exil

Der Text befasst sich mit dem Motiv des Exils im Leben und Denken von Vilém Flusser, einem Autor mit Prager Wurzeln, der sein spezifisches Werk, in dem er sich der Sprachtheorie sowie der Medien- und Kommunikationstheorie widmet, erst nach Verlassen der Tschechoslowakei entwickelte. Aus seiner Heimat musste er vor den Nationalsozialisten nach Brasilien fliehen, aber auch dieses Land musste er in den 70. Jahren aufgrund des dortigen Militärputschs verlassen. Sein zweites Exil erlebte er in Südfrankreich. In der Abhandlung wird das Lebensschicksal Flussers im Hinblick darauf beschrieben, wie dieses sein Denken sowie die Verbreitung und Rezeption seines Werks beeinflusste. Im zweiten Teil des Textes wird Flussers spezifische Methode und sein Schreibstil beschrieben, der im Vergleich zur akademischen Welt ebenfalls „wie aus dem Exil“ erscheint. Der dritte Teil der Abhandlung sollen die grundlegenden gedanklichen Ausgangspunkte erfasst werden, die Flussers philosophische Themen durchziehen, und in denen wir ebenfalls auf das Motiv des Einzelnen treffen, der woanders bzw. im Abseits steht oder Abstand hält.

Schlüsselwörter: Vilém Flusser, Exil, Emigration, Sprache, Wirklichkeit, Ludwig Wittgenstein, Epoché, Pluralität der Sprachen, Prager Juden